

АЛЬФРЕД ГАЛЬБАН: ЩО ДАЄ НАУЦІ ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО?

ALFRED VON HALBAN: HOW DO COMPARATIVE LAW STUDIES CONTRIBUTE TO SCIENCE?

Торончук І.Ж., к.ю.н.,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Грекул-Ковалик Т.А., к.ю.н.,
асистент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Ковалець Т.Р., к.і.н.,
асистент кафедри історії України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено науково-педагогічну діяльність польського політичного та громадського діяча, видатного науковця, дослідника середньовічного права й порівняльного правознавства Альфреда фон Гальбана, становлення якого як науковця розпочалося з Ягеллонського університету, продовжилося у Чернівецькому університеті, а завершилося у Львівському виші. Все життя науково-педагогічна діяльність науковця тісно перепліталася з громадсько-політичною: обирався депутатом Буковинського крайового сейму, Галицького сейму та парламенту Австрії.

Для сучасного дослідника учений залишив обширну наукову спадщину. Здебільшого, це історико-правові дослідження, а також роботи з церковного права, окремі публікації про тогочасну вищу освіту на Буковині. У своїх наукових розвідках А. Гальбан дослідив вплив і значення маґдебурзького права для міст Правобережної та Лівобережної України, детально вивчивши джерела права, практику міських органів влади та процедуру судочинства тощо. Деякі дослідження професора містять обґрунтовані висновки про переоцінку впливу римського права на німецьке.

А. Гальбан залишив також помітний слід і в розвитку та становленні порівняльно-правової науки, виклавши свої міркування в публічній лекції «Що дає науці порівняльне правознавство?». У даній публікації науковець проаналізувавши зв'язки між правом та іншими науками (антропологією, преісторією, порівняльним віровченням, історією культури, економічною історією, порівняльною фізіологією, психологією етносів, етнологією, антропогеографією, соціологією, всесвітньою історією та філософією), довів їхню важливість і придатність для юридичних висновків. Таким чином, порівняльне правознавство створює основу для розуміння місця кожного закону у світі права, дозволяє краще зрозуміти зв'язок між почуттям права певного народу, національного духу й ідеєю права людства.

Загалом, вивчення наукової спадщини А. Гальбана має як пізнавальне, так і практичне значення з точки зору збереження наукових традицій юридичного факультету Чернівецького університету імені Юрія Федьковича, а даний переклад українською мовою промови – це, по суті, перша спроба познакомити українських правознавців і студентів-юристів з його науковою спадщиною та її значенням для юриспруденції загалом.

Ключові слова: Альфред Гальбан, історія права, порівняльне правознавство, юридичний факультет, Чернівецький університет імені Юрія Федьковича.

The article under studies deals with scientific and pedagogical activities of a Polish politician and statesman, a prominent scholar, a researcher of medieval law and law studies – Alfred von Halban. Alfred von Halban started his scholastic career at the Jagiellonian University, went on with scientific research at the University of Chernivtsi, and ended at the University of Lviv. His entire life, A. Halban combined his scientific and pedagogical activities with public and political ones: he was elected a member of Bukovyna Regional Sejm, Galician Sejm, and Austrian Parliament.

A. Halban left an extensive scientific heritage. These are mostly historical and legal investigations, as well as the works on church law and some articles about higher education in Bukovyna. In his scholastic works, A. Halban studied the impact and significance of Magdeburg law for the cities of the Right Bank and Left Bank of Ukraine. These included the research on the sources of law, the practice of city authorities, the procedure of legal proceedings, etc. Some of the professor's studies contain reasonable conclusions about the overestimation of the influence of Roman law on German law.

A. Halban also had quite a few achievements in the development and formation of comparative legal science, having presented his ideas in a public lecture «How do comparative law studies contribute to science?». In this publication having analyzed the links between law and other sciences (anthropology, prehistory, comparative religion, cultural history, economic history, comparative physiology, psychology of ethnic groups, ethnology, anthropogeography, sociology, world history and philosophy), A. Halban proved their importance and applicability for legal conclusions. According to him, comparative law studies create a basis for understanding the place of each law in the world of law, and makes it possible to better understand the relationship between the sense of law of a particular people, the national spirit, and the idea of the law of humanity.

All in all, the study of A. Halban's scientific heritage is of both cognitive and practical importance in terms of preserving the scientific traditions of the Law Faculty of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. As for the translation of his inauguration speech into Ukrainian, it is, in fact, the very first attempt to introduce Ukrainian legal scholars and law students to A. Halban's scientific heritage, as well as its significance for jurisprudence in general.

Key words: Alfred von Halban, history of law, comparative jurisprudence, Law Faculty, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

«Порівняльний метод є засобом підсилення слабких сторін, які проявляються як через індукцію, так і дедукцію»

Альфред Гальбан

На юридичному факультеті Чернівецького університету в австрійський період його історії працювала ціла плеяда видатних правників, які зробили значний внесок у роз-

виток юридичної науки у всьому світі, заснувавши власні наукові школи. Багато з них заклали основи теоретико-правової аргументації сучасних наукових досліджень. Одним із них був польський політичний і громадський діяч, видатний науковець, дослідник середньовічного права та порівняльного правознавства Альфред фон Гальбан (22.09.1865 р.–26.09.1926 р.). Вивчення його наукової спадщини має як пізнавальне, так і практичне значення

з точки зору збереження наукових традицій юридичного факультету Чернівецького університету імені Юрія Федьковича.

А. Гальбан був сином Леона Блюменстока, професора судової медицини. Вищу юридичну освіту здобув на юридичному факультеті Ягеллонського університету. Під час навчання брав активну участь у наукових семінарах під керівництвом Міхала Бобжинського – засновника Краківської історіографічної школи права. Окрім, історико-правових дисциплін, у сферу його наукових інтересів на той час входило також і вивчення церковного права [7].

Науково-педагогічна діяльність А. Гальбана, розпочата в Ягеллонському університеті, з 1894 р. продовжилася у Чернівецькому університеті [3]. Так, у студентів-юристів з'явилася можливість слухати лекції з історії австрійського права, гірничого права, порівняльної юриспруденції та німецького права. Зарекомендувавши себе покладистим, організаційним і відповідальним, його в 1898–1899 навчальному році обрали деканом факультету [6, с. 2]; неодноразово входив до складу державних екзаменаційних комісій [5, с. 2]. В 1903 р., університетська академічна спільнота планувала обрати А. Гальбана ректором Чернівецького університету, однак польське походження науковця перешкодило цьому [4, с. 2].

А. Гальбан був активним громадським діячем Буковини, депутатом Буковинського крайового сейму (1904–1910 рр.), неодноразово друкувався на сторінках крайових газет. Так, наприклад, в 1900 р. на сторінках місцевого періодичного видання «Буковина» науковець проаналізував зовнішні зносини університету Франца-Йосифа у Чернівцях із сусідніми державами, висвітливши, у тому числі, тогочасні проблемні питання юридичної освіти та науки. Зокрема, професор зауважував, що: «...фахівці, що працювали на тім факультеті, відповідаючи практичним вимогам науки права в Австрії, не могли дати щось такого, що притягало би чужинців; також, на жаль, не можна було спочатку викладати таких предметів, як філософію права, ... право народів; ... на заграничне право зовсім не зважали» [1, с. 3].

Після закінчення чернівецької кар'єри (1905 р.) переїхав у Львів, де продовжив викладацьку діяльність у місцевому університеті; в 1909 р. був членом Львівського юридичного товариства; в 1919–1920 рр. став ректором Львівського університету. Далекоглядність і високоосвіченість А. Гальбана дозволили йому стати депутатом Галицького сейму (1908–1914 рр.), а в 1911–1918 рр. – депутатом парламенту Австрії.

Під час Першої світової війни А. Гальбан організував у Відні три польські середні школи для місцевої молоді, а після відновлення незалежності Польщі, його в 1919 р. обрали членом Законодавчого сейму.

Яскравим свідченням науково-педагогічного та громадсько-політичного визнання А. Гальбана слугують його почесні звання та високі нагороди: «Командорський хрест із зіркою ордена Відродження Польщі», «Командорський хрест ордена Франца Йосифа», «Орден Залізної Корони III ступеня», «Бронзова ювілейна пам'ятна медаль», «Ювілейний хрест».

Помер науковець на батьківщині, похований на Раковицькому цвинтарі у Кракові.

А. Гальбан залишив обширну наукову спадщину. Лише у фондах чернівецької наукової бібліотеки нараховується біля десятка його наукових праць та статей. Особливої уваги заслуговують монографії «До історії німецького права на Поділлі, Волині та Україні» (1896 р.) та «До історії німецького права на теренах Чернігівщини та Полтавщини» (1898 р.), де автор розглядав значення німецького права на названих територіях нашої країни [11; 10]. Вчений у своїх наукових розвідках дослідив вплив і значення магдебурзького права для міст Правобережної та Лівобережної України. Він детально вивчив джерела

права та проаналізував практику міських органів влади. Йдеться про ведення офіційних документів, використання та цитування правових джерел, міський принцип юрисдикції, ограні ради, спеціальні суди, юридичні гільдії та процедуру судочинства. А. Гальбан – автор і тритомника «Римське право в германських народних державах: внесок у німецьку історію права» [9]. У цій праці професор зробив висновок про переоцінку впливу римського права на німецьке [2, с. 69]. Досліджуючи історію правових земельних відносин, вчений наголосив, що в багатьох випадках важко віднайти першовитоки того чи іншого закону: не завжди можна вказати, чи він має римське, германське чи римсько-германське коріння. Тому доцільніше пов'язувати розвиток права в контексті розвитку культури того чи іншого народу, вважав А. Гальбан.

Науково-дослідницький інтерес, беззаперечно, має і публічна лекція А. Гальбана, виголошена під час урочистостей з нагоди інавгурації ректора Львівського університету 11 жовтня 1906 р. «Що дає науці порівняльне правознавство?» [8].

Цією публікацією маємо на меті відродити серію видань наукових праць викладачів юридичного факультету Чернівецького університету імені Юрія Федьковича минулих періодів його історії, передовсім тих, які залишили помітний слід у розвитку та становленні різних галузей юридичної науки.

Альфред Гальбан. Що дає науці порівняльне правознавство?¹

Публічна лекція, виголошена під час урочистостей з нагоди інавгурації ректора Львівського університету 11 жовтня 1906 року

Користуючись почесною нагодою виголосити промову на цих урочистих зборах, хотів би коротко окреслити стан, перспективи розвитку та користь порівняльного правознавства, як науки, яку мені випало представляти на кафедрі нашого вишу.

Наймолодша з пагонів юридичної науки, вона зовсім не є її пестунчиком (улюбленцем – *Т.Г.-К.*), адже користується більшим визнанням радше поза межами правознавства. Порівняльне правознавство не увійшло ще до сфери юридичних наук, може, тому, що поділ юриспруденції відбувся до його появи, а, може, тому, що воно не зуміло одразу чітко сформулювати свою програму. Великі наукові гравці бачили у ньому прибульця з підозрілою жадібністю та побоювалися невігідного поділу меж юридичної науки. Треба визнати, що у молодечому запалі, котрий ділив сили на наміри, а не наміри за силами, порівняльне правознавство входило у все більш нові сфери, не перебираючи в засобах і потрясаючи неодноразово в досить азартний спосіб основами правової науки.

Сьогодні цей перший натиск поступається місцем критичному осмисленню реальності, тому нині вже можна із переконанням твердити, що порівняльне правознавство здобуло для себе науковий простір без зменшення сфер інших юридичних наук, оскільки воно займає терени, якими до цього часу юридична наука не володіла. Також можна з переконанням твердити, що розвиток цієї нової галузі справить підсилюючий вплив на розвиток всіх інших галузей юриспруденції так, як про це мріяли ті, хто першим вказав на таку наукову мету.

А мета зрозуміла сама собою. Йдеться про застосування порівняльного методу, який був випробований у багатьох сферах, зокрема, й у сфері правознавства. Порівняльний метод є засобом підсилення слабких сторін, які проявляються як через індукцію, так і дедукцію. Якщо ж для дедукції характерною є небезпека вшанування узагальнень із суб'єктивними рисами, то індукція навпаки –

¹ З оригіналом статті можна ознайомитися у фондах наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

оперує занадто малою кількістю фактів й наражається на обмеження наукового кругозору. Збільшення багажу фактів, поглиблення їх розуміння через порівняльне дослідження, у свою чергу, дає індукції багатший матеріал і можливість робити висновки. Водночас, у дедукції сильніший фундамент, який зменшує небезпеку суб'єктивного мислення.

Загальновідомо, як сильно природничі науки завдячують розширенню меж досліджень, однак можемо вказати й на інші, наближені до нас приклади: на порівняльну філологію, порівняльне дослідження віровчень, на етнологію, на історію культури і т. д. Передовсім, можемо вказати на філософію, яка, у своїй основі, охоплюючи всі сфери знань, є власне порівняльною наукою, піднятою до найвищого ступеня. Порівняльний принцип, отож, за своєю природою, є філософським принципом і частково скерований на заспокоєння найвищої духовної потреби, потреби загальної синтезу у сфері кожної науки.

Ця потреба й у правознавстві не є новою; проявлялась вона передовсім у філософії права. У суто юридичній діяльності практичні потреби не дозволяли її побачити, а також не змогли її пригнітити. Вищі уми здавна вказували на необхідність ширшої основи. Вже **Ляйбніц** у 1667 р. вимагав створення універсальної юридичної науки, яка б охопила всі народи, і обіцяв цим самим проникнення у матерію права. Реалізувати цю ідею спокусився через 80 років потому **Монтеск'є**. Однак, матеріал був недостатньо опрацьований, щоб уможливити реалізацію таких намірів. Світ юриспруденції працював або у напрямку безпосередньо практичному, або ж на полі абстрактної філософії. Хоч навіть історична школа права, яка розпочала боротьбу з абстракціями природного права, все ж обмежувалась переважно історичними дослідженнями тих правових систем, котрі, як підвалини нашого сучасного права, мають для нас безпосередньо практичне значення.

У зв'язку з цим постійно з'являлося відчуття недостатності наявних досліджень. Саме цими відчуттями були мотивовані зусилля французької та німецької шкіл у XVII–XVIII століттях, які спробували порівняти принаймні ті правові системи, які поєдналися між собою долею, тобто римське право, канонічне й французьке, а назагал германське та німецьке.

Відходячи від безплідної філософії природного права і не бажаючи позбавлятися всякого синтезу, згодом деякі попередники та представники історичної школи права намагалися зіставляти та досліджувати через порівняння право братніх народів. Зокрема, у нас **Раковецький** – узагалі перший піонер на цьому поприщі. Історична школа права відродила ці зусилля, оскільки історичне дослідження римського права спонукало звернути увагу на право грецьке, а приклад порівняльної філології надав привід Бунсенові і Клензі звернутися до індійського права, як гіпотетичної підстави індоєвропейських юридичних систем, а потім і до грецького та римського права. У зв'язку з цим у Франції, де найвпливовішою була наукова традиція Монтеск'є, з'явився інтерес до чужих правових систем, що потягнуло за собою створення вже 90 років тому першої кафедри порівняльної історії та права у Колежі де Франс (Collège de France – *Т.Г.-К.*).

Також здавна вже проявлялися переконання в тому, що право тісно пов'язане з культурою, особливо з релігійним, побутовим, економічним і суспільним життям, а тому піддається їхньому впливу і, в свою чергу, впливає на них. Такий вплив подекуди відчували гуманісти, котрі намагалися з першого погляду охопити всю сферу мисленевого життя народу і на цьому тлі досліджувати і мову, і право. Це відчував, попри філософію природного права, **Томазій**, найбільше – Монтеск'є, а потім **Шеллінг** і **Гегель**. Все таке – це історична школа права.

Однак саме вона охолоджувала цей запал. Слушно роблячи акцент на суто джерельні дослідження, вона

закликала до самообмеження. Занадто свіжими були спогади про фатальні помилки філософії природного права: побоювалися будь-якого ширшого синтезу. На заклики **Фесрбаха**, котрий у 1810 р. піднімав з позиції філософії права питання шкідливості односторонності, й вказуючи на порівняльну анатомію, вимагав, за концепцією Ляйбніца і Монтеск'є, порівняльного правознавства, **Міттермаєра**, котрий в 1812 р. зазначив, знову ж, як історик права, що тільки загальний погляд на історію права всіх народів може становити основу для дослідження окремих юридичних систем, й особливо **Тіраута**, котрий аналогічно виступив з позиції догматики права – на всі ці голоси, які виходили із трьох окремих напрямків правознавства, **Савіні** відповів досить таки скептично і мав рацію. Бо ж справді, матеріал, який у той час був у розпорядженні порівняльно-правових досліджень, був геть недостатнім. Спроба порівняльно-правового дослідження однієї інституції, а саме спадкового права, за яку взявся **Гаус** у 1824 р., була невдалою.

Отож, не можемо нарікати на історичну школу права через цей скептицизм. Натомість можемо їй закинути, що, хоч вона визнала недостатність матеріалу та не могла цілком заперечити користь порівняльних досліджень, водночас, не зробила нічого, щоб уможливити їх на майбутнє і не підтримувала навіть зусиль порівняльного трактування споріднених правових систем: чи то греко-італійських, чи германських, чи слов'янських, хоча джерел було цілком достатньо. Своєю метою вважала створення історичних підстав для догматики права і не хотіла наражатися догматикам, беручись за завдання, котрі для догматики права не приносили безпосередньої користі.

Тільки енциклопедія права, охоплюючи своїм поглядом всі підрозділи правознавства і, звертаючи увагу на всі його цілі, не могла погодитися з обмеженнями щодо тих правових систем, котрі становлять безпосередню основу нашого права, так як не могла погодитися з апріористичною філософією права. В 1846 р., тобто 60 років тому, **Пюттер** підняв питання про необхідність енциклопедичного погляду на право усього світу, а того самого року **Ляйст** підважив основи римського *ratio naturalis*, ставлячи питання (на яке, однак, тільки під кінець життя відповів), скільки в цьому *ratio naturalis* знаходиться первісних елементів, котрі греко-італійські народи винесли зі спільної арійської коліски.

У такий спосіб формувалося переконання, що правове знання не може задовольнитися зразками хоч і найближчими, але неповними, що до жодного вияву правової думки людини не можна ставитися байдуже, що нам не дозволено позбуватися того багатства форм, у якому проявляється право в найрізноманітніших народів на різних етапах їхнього розвитку. Таким чином, першим обов'язком стало збирання матеріалу та його підготовка до порівняльного використання, другим – методичне порівняння та отримання висновків для пояснення правових подібностей у народів, зовсім не споріднених між собою, які зовсім не знають один про одного, а також для пояснення правових відмінностей у споріднених народів, або в інший спосіб наближених один до одного. Над цим усім домінує як остаточна мета те, що піднімав уже Ляйбніц, а саме: осягнення всього обширу правової думки людини в її природному зв'язку з усім обширом людського духовного життя, а також розуміння **суті** права і **причин**, котрі керують його розвитком.

Прогрес, який несе із собою порівняльне правознавство, не обмежується до окреслення цілями, – цим займалися і раніше. Такі цілі зрештою нелегко й нешвидко будуть досягнуті. Реальний здобуток становить уже сьогодні те сильне підкреслення зв'язку між правом і цілісністю духовного та матеріального життя, а також черпання інформації звідти, де її раніше наука права не шукала, звертання до джерел неюридичних, однак серйоз-

них і докладних, яких ніде не відчувається нестачі, навіть у народів, котрі не мають ніяких правових пам'яток. Вже **Бахофен** в 1861 р. у своїх дослідженнях материнського права (*Mutterrecht*) довів, наскільки наука права може скористатися дослідженнями з етнології, міфології й історії віровчень, історії звичаїв, мови та культури. Цієї заслуги отримання з неюридичних матеріалів юридичної інформації не затьмарить той факт, що використання цих джерел відбувається і сьогодні ще не критично. Наша наука вишукує для правової науки все, що з інших наук можна отримати, щоб збільшити багаж фактів і знань про умови, в яких ці факти з'являються, а тим самим поглибити розуміння і самих фактів, і законів розвитку. Порівняльне правознавство поєднується з загальною історією людства в усіх її сферах.

Як духовний продукт право обумовлене природою духу і природою потреб, а також здібностей людей. Отож, для нас не байдуже те, що нам каже **антропологія** про людську здатність пристосовуватися, про формування типів і встановлення схильностей, а далі про расове урізноманітнення попри монолітність людського роду. З різним ступенем расового імунітету пов'язана різна здатність пристосовуватися до певного становища, а отже, також різна здатність пристосування права до зміни цього становища; важлива теж різноманітність характеру, тобто темпераменту й сили волі, котра призводить до того, що в одних і тих самих умовах право різних народів може бути різним.

Поряд з антропологією **преісторія** дає нам важливі вказівки, навчаючи, що немає слідів життя людства у тваринному стані, що людина відзначалася, як далеко можна сягнути (вглиб віків – *Т.К.*) здібністю намагатися отримати відносну незалежність від природи і доповнити свої сили знаряддями, а також, що з найдавніших часів була схильна до мандрівок, котрі сформували уже в доісторичні часи обмін продуктами та підсилювали спільність життя. Спільність життя й обмін продуктами не можна уявити без ембріональної організації, яка береже безпеку особи, власності та праці.

Людство зберегло про це не один спогад неосмислено, у міфологічній формі; тому поряд з антропологією та преісторією, яка дає нам вичерпний матеріал, речовий, **порівняльне дослідження віровчень** і т. зв. фольклористика дають нам (щоправда, деформовані) рештки духовного матеріалу. Водночас, **історія культури** вчить нас, у якому відношенні господарське та побутове життя відповідало зовнішнім потребам, а релігійне життям разом з мистецтвом і внутрішньою мовою, і як розвивалося вже на первісному рівні бажання досягти забезпечення всіх тих благ з допомогою зброї етики та права; навчає нас також, що всі людські потреби виступають масово, а не індивідуально. Тримавши в полі зору цей зв'язок між зовнішніми та внутрішніми потребами, ми уникаємо переоцінювання матеріальних чинників, а особливо самого господарського життя, якому наука впродовж певного часу приписувала надто одностороннє значення.

Економічна історія дає нам важливі відомості про урізноманітнення занять, поділ праці та про суспільно-правове значення організації занять. **Релігійна** ж історія познайомила нас із розвитком найглибшого людського почуття, яке полягає у зв'язку людського духу з надприродним світом; цей зв'язок є однією з головних підстав ідеї справедливості та розрізнення поганих і добрих вчинків. Поряд з релігійною необхідністю покарання створюється також переконання необхідності оточити певні юридичні стосунки релігійним ореолом – і в такий спосіб правове, економічне та суспільне життя стають під захист віри. Це не завдає праву збитків, а навпаки дає йому, крім змінного змісту, моральні підвалини, які відповідають потребам людського духу.

Увесь цей зв'язок між окремими сторонами матеріального та духовного життя вимагає знаряддя комунікації.

Ним є **мова**, без котрої будь-яка думка була би втрачена. Чим це знаряддя краще, тим тонше передається думка, а отже і правова думка. Здатність і схильність до мовлення є фактом антропологічним; але на ступінь розвитку цієї здатності впливає культура і ряд умов. Філологічна наука вже давно виявила зв'язок між розвитком мислення і розвитком мови; порівняльне правознавство розширює цю підставу і сьогодні вже доходить до важливих аналогій, але також і відмінностей, на поприщі розвитку мови та правової думки.

Ми підкріплюємося з цієї точки зору здобутками також досить нової науки, т. зв. **психології етносів**, яка стала цінним союзником порівняльної філології; відкриваючи загальнолюдську основу простих понять, вона дає нам важливу інформацію щодо появи базових юридичних понять.

Оскільки порівняльне правознавство досліджує розвиток і прояви права, однак право не є продуктом волі одиниць, а продуктом колективним, отож, так, як історія культури, історія віровчень або наука психології етносів, наша наука теж мусить користуватися здобутками **етнографії та етнології**, а разом з ними засвоювати здобутки нової галузі географічних наук, т. зв. **антропогеографії**, котра досліджує зв'язок між культурою і географічним виміром, і вже представила цінні плоди взаємозв'язку, який має місце між розвитком держави, права і суспільно-економічного життя певної групи людей та її територією. Із цим пов'язане також **соціологічне** дослідження, яке ставить спеціальний наголос на причини і наслідки будь-якої соціалізації, а особливо на глибокий зв'язок між формами соціально-господарського життя і правовими потребами та способом їх задоволення.

Зрештою, саме собою зрозуміло, що оскільки будь-який розвиток культури і права відбувається в етнографічних, суспільних групах, а на загал державно-національних, то порівняльне дослідження мусить звертати увагу на минуле цих груп, отже, на результати **всесвітньої історії**, яка тільки в останній час стала справді всесвітньою, оскільки раніше охоплювала минуле тільки кільканадцяти народів.

Перелічуючи антропологію, преісторію, порівняльне дослідження віровчень, історію культури, економічну історію, порівняльну фізіологію, психологію етносів, етнологію, антропогеографію, соціологію та всесвітню історію, згадуємо тільки ті науки, які нам постачають факти і неюридичні підстави, але все ж придатні для юридичних висновків. Отже, вони є для нас безпосередньо важливими; не можу, однак, оминати у цьому зіставленні ті науки, які безпосередньо нам дають підстави для формулювання проблем, як передовсім філософія, а разом з нею порівняльні природничі науки, до великих заслуг яких відноситься створення теорії еволюції.

Зрозуміло, що цим океаном знань потрібно користуватися критично, що, на жаль, не завжди відбувається; величезну кількість матеріалу важко співставити, ще важче опанувати. Але якщо це вдасться, тоді проявиться у всьому масштабі комбінаційна сила мислення, котра дозволить від відомих фактів логічно дійти до фактів, які неможливо підтвердити (інакше – *Т.К.*); виявиться те, що й сьогодні бачимо, що можна йти поза сферу того, що ми звикли вважати за джерела, не хвилюючись за недостатню точність (дослідження – *Т.К.*).

Вже нині ми видобуваємо з цього неюридичного матеріалу інформацію про правові інституції, про які суто правові джерела мовчать, та підстави для здобуття відомостей про такі інституції, про котрі у виключно правових джерелах не можна сформулювати чіткого бачення. Ніяка історія права не дасть нам образу найдавнішого родинного права з часів до того, як почав існувати шлюб, ані про право, яке спирається на материнство, ані навіть про перехід від матриархату до батьківської влади. Жодне джерело права

не пояснить нам докладно появу шлюбу, появу власності та появу суспільно-державної групи, оскільки жодне не познайомить нас з найдавнішими підставами права, які входять у сферу **поза знаннями**.

Так, як загалом у сферах духу, так і в праві не все проявляється яскраво й безпосередньо, зате не одне – занадто виразно; але з цього не можна робити висновок, начебто того, що не проявляється, не існувало, ані також ніби те, що проявляється, було власне найважливішим. Духовне життя, так, як чуттєве, сягає глибше, ніж можна зробити висновок із виразних зовнішніх проявів. Тільки із сукупності проявів безпосередніх та опосередкованих, з їх логічної комбінації поступово можна отримати поняття про духовні сили, а отже і про силу ідеї права.

Матеріал, якому ми завдячуємо всім цим наукам, представляється до певного часу майже хаотично. Нас заскакує зненацька, що часто чогось, що ми вважаємо за геть просте і, як кажемо, «природне», бо ми з ним зросли, у багатьох народів не існує, натомість існує там щось, згідно наших понять, незмірно складне; досить порівняти індоєвропейський родинний устрій з родинно-правовими поняттями американських індіанців або малайців. Блага, які нам дорогі, для правового захисту яких ми влаштуємо битви, для багатьох народів є зайві. Досить навести правове значення мови, у якій бачимо найцінніший скарб народу й індивіда, у той час, як численні народи і то геть не дикі не надають мові ніякого значення і занедбують її без опору чи жалю; або те спостереження, що первісні народи вважають своє право за найважливіше благо, за винятковий скарб, з якого виключають чужих, що тільки прогрес забирає у права турсу, яку ми би, може, назвали шовіністичною; той самий прогрес, однак, впливає на піднесення національної свідомості, на цінування власної мови. Таких явних суперечностей ми знаходимо дуже багато.

Вони є явними; хаотичне враження зникає, як доходимо до законів розвитку, ступенів розвитку та їх зв'язку із загальними умовами життя у дуже різних народів. З цього дослідження ми черпаємо не тільки науку, але й полегшення, бо починаємо розуміти, чим пояснюється частина закостенілість і несправедливість права. Бачимо, як попри нераз складні зовнішні обставини, попри пута формалізму зростає поняття та кількість правових благ, не тільки матеріальних, але й ідеальних, котрі зі сфери думок і почуттів переходять у сферу й під опіку права. Так, наприклад, ідея гуманізму змінює убивство беззахисного ворога на рабство, рабство на підданство, котре зрештою веде до волі; повна відповідальність, яка охоплює життя, родину, навіть тіло боржника, переростає у відповідальність чисто власнісну, котра має навіть обмеження у власності; з безумовної смертної кари за майже все поряд постає – вигнання, жорстоке, без сумніву, покарання каліцтвом, однак менш шкідливе, ніж смерть, щоб зрештою поступитися гуманним покаранням; від шлюбу через купівлю або викрадення, постають стосунки ідеального характеру рівноправної спільноти чоловіка і дружини тощо. У цьому всьому помітний прогрес ідеї права як цивілізаційного чинника, саме того, що надає міцності ідеалам у зовнішньо утворених інституціях, у практичному втіленні.

Вже нині можна стверджувати: в людства (відбулася – *Т.Г.-К.*) поступова перемога ідеї над матерією права, піднесення ідеальних благ до ряду правових благ; а навзаєм занепад правової вартості благ, які є тільки матеріальними і не містять в собі ідеальних елементів...

Проводячи ті численні нитки зв'язків між правом та іншими науками, доходячи до взаємозв'язків між різними законами як проявами загальнолюдської ідеї права, ми пориваємо з неприродним виокремлення права з-посеред інших наук та усуваємо ізоляцію окремих правових систем стосовно одна одної.

Так, як дослідник природничих наук вивчає прояви кожної сили в різноманітних умовах, щоб перевірити, як

вона реагує в різних випадках, так і порівняльне правознавство, за природою речей позбавлене можливості проводити експерименти, споглядає ідею права в численних її проявах, щоб досягнути ступеня, у якому дуже різні зовнішні та внутрішні умови справляють вплив на право, і як право стосовно них поводить. Тому не йдеться про те, щоб ми мали пізнавати самотність права в образі людського життя. Огляд відносин між правом і рештою життя навчає нас, що попри міцний зв'язок ідея права підлягає окремим правилам розвитку... Прощаємося нарешті з ізолюванням окремих інституцій або галузей права, оскільки порівняльне дослідження вчить нас, наскільки міцним є зв'язок між окремими інституціями, як публічне право справляє вплив на приватне і т. д.

Отже, йдемо далі, ніж історія права, і чинимо інакше, ніж догматика і філософія права; не відкидаємо, однак, жодних здобутків науки права. На зразок історії права здійснюємо джерельні дослідження і застосовуємо методику історичної школи права щодо новоотриманих джерел. Поділяємо переконання історичної школи права, що неможливо досягнути ніяких певних результатів апіорістичним шляхом, який веде занадто часто до необгрунтованих узагальнень. Визнаємо потребу **догматичної** точності, щоб врятуватися від, на жаль, частого затирання меж між правом і звичаями, котрі ще не є правом. Пам'ятаємо також про те, що філософії, а особливо філософії та енциклопедії права ми завдячуємо приводом до ставлення найсмівливіших запитань.

Але, з іншого боку, можемо вже сьогодні сказати, яку користь приносить порівняльне правознавство цим усім галузям правового знання.

І так, як історія права не дає сама собою повної картини розвитку права у певного народу від колиски до могили, кожна потребує поповнення висновками, що спираються на аналогії, а також поглиблення поняття зв'язку між причинами і наслідками; також ніяка не може дати відповіді, яку для римського права, наприклад, таки пробував дати Єрінг, на питання, наскільки розвиток цього права завдячує історичним умовам, а скільки в ньому загальнолюдського чинника. Порівняльні дослідження мають також ці недоліки принаймні частково усунути.

Догматика права досі доходить до своїх дефініцій на підставі знання кількох правових систем, передусім римської. Вона стане незрівнянно багатша, коли на підставі порівняльних досліджень пізнає еластичність понять, котрі ми звикли вважати сталими і коли пізнає зв'язок між формуванням понять і внутрішніми та зовнішніми умовами, зв'язок знову ж дуже різноманітний в міру ступеня розвитку та сили пристосування.

Не вперше буде перевірено, що найреальнішу користь приносять знання людства та наука, яка до них безпосередньо не прямує.

Можна сподіватися, що законодавча робота піде іншими шляхами, якщо вона зможе опиратися на досвід усього людства і на поглибленому розумінні умов розвитку права. Також нове дихання отримає юридична практика, якщо вона зможе пересвідчитися у внутрішньому зв'язку між умовами духовного та матеріального життя з одного боку, і розвитком і призначенням права з іншого...

Отож, ми могли б задовольнитися тим, що наша наука дає праву або у майбутньому дасть. Але можемо сміливо твердити, що порівняльне правознавство також може віддаватися і тим неюридичним наукам, стосовно яких є боржником. Все ж, користуючись для юридичних цілей матеріалами неюридичними, наша наука відкриває нові значення цих же матеріалів, піднімає їх вартість, розширює виднокіл відносних наук і стає їх співробітницею. Цей самий неюридичний матеріал, опрацьований з точки зору права, укріплюється у своєму значенні та стає значно кориснішим для чимраз вищих філософських конструкцій. У такий спосіб ми самі виплачуємо і допомагаємо

виплачувати іншим наукам спільний борг стосовно філософії, котрій будемо спроможні дати новий матеріал до теорії пізнання, а також для етики й теорії мислення.

Для філософії не може бути байдуже, що порівняльне правознавство, котре сягає до меж пізнання права, спричинюється тим самим до кращого окреслення стосунку між природою й духом людини, і до розширення сфери понять про духовний світ. Не може також бути байдужим, що, досліджуючи історію права упродовж всіх цих періодів, наша наука має здатність спостерігати зв'язок між ідеєю та її втіленням...

Але це ще не кінець. Наука, котра тяжіє до того, щоб зайняти поважну нішу не тільки у всесвіті знань, але також у ряду університетських наук, має ще й інші обов'язки. У цих стінах ми ділимося не тільки знаннями, але формуємо також громадянські, суспільно-побутові та національні почуття. Що ж з цієї точки зору приносить порівняльне правознавство?

Воно дає, як я вже сказав, основу для розуміння місця кожного закону у світі права. Дозволяє краще зрозуміти зв'язок між почуттям права певного народу й ідеєю права людства; спричинюється, отже, на загальному тлі до кращого розуміння важливих проявів національного духу.

Чим більш мінливі та важчі умови, тим цінніша й духовна підстава; тим краще її знаємо, тим сильніший її імунітет; поглибити це знання на тлі загальнолюдської ідеї права є найшляхетнішим завданням юридичної науки. Кожен філолог підтвердить, що докладне усвідомлення материнської мови набувається на підставі пізнання теорії інших мов; так само власне почуття права зміцнюємо пізнанням інших проявів ідеї права.

Порівняльне правознавство насправді визнає значні відмінності у досконалості правових систем різних народів і в їх здатності правотворення. Тлумачить, однак, ці відмінності науково, і критично охоплюючи юридичні системи всіх народів, без упередженості до тих, котрим умови дозволили розвинутися краще, наша наука причиняється до піднесення почуття справедливості. Нації не лякаються наукового суду; нація переможена і наражена на політичні катаклізми може отримати тільки користь від того, якщо наукова міра заміняє політичну міру.

Ці обставини повинні заповнити порівняльному правознавству симпатію особливо там, де загальні науки, котрі висвітлюють правила розвитку та заглиблюються в дух та ідею права, мають значення, яке об'єднує всіх, **котрі визнають ту саму ідею права, а спільного права сьогодні не мають.**

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальбан А. Університет Франца-Йосифа в Чернівцях і його зносини з сусідніми державами. *Буковина* (Чернівці). 1900. № 138. С. 3.
2. Грекул-Ковалик Т. А. Розвиток юридичної освіти та науки на Буковині (1875–2015 рр.) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Чернівці, 2018. 258 с. URL : https://old.lpnu.ua/sites/default/files/dissertation/2018/10938/dysertaciya_na_zdobuttya_naukovogo_stupenya_kandydata_nauk_grekul-kovalyk_t.a.pdf (дата звернення: 19.04.2023 р.).
3. Державний архів Чернівецької області. Ф. 3. Буковинська крайова управа, 1854–1918 рр., оп. 2, спр. 16504. Переписка с Министерством культов и просвещения о выдаче субсидий профессорам Черновицкого университета Гальбану Альфреду и Циглауеру Фердинанду для поездок с научными целями, 1895–1896 гг., 21 арк.
4. Новинки: Вибір ректора. *Буковина* (Чернівці). 1903. № 14. С. 2.
5. Новинки: Іменоване членів іспитової комісії. *Буковина* (Чернівці). 1902. № 116. С. 2.
6. Новинки: З Чернівецького університету. Про обрання ректора та деканів факультетів університету. *Буковина* (Чернівці). 1897. № 29. С. 2.
7. Blumenstok A. Der Päpstliche Schutz im Mittelalter. Innsbruck. 1890. 170 s.
8. Halban A. Co daje nauce prawoznawstwo porownawcze?: Odczyt wygloszony przy uroczystosci inauguracji Rektora Wszechnicy Lwowskiej dnia 11 pazdziern. 1906. S. 961–962.
9. Halban A. Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten: Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte. 1–3 Th. Breslau: Marcus, 1899; 1901; 1907.
10. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in den Gebieten von Tschernigow und Poltawa. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Weimar), 1898. 15 s.
11. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine. Berlin: Prager, 1896. 135 s.